

УДК 008:940.2«18/19»(477)
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.1/31.213445>

Володимир МАСЛАК,
orcid.org/0000-0002-2898-2400
доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри гуманітарних наук, культури і мистецтва
Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського
(Кременчук, Полтавська область, Україна) vimaslak2017@gmail.com

Лариса БУТКО,
orcid.org/0000-0002-8817-3381
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри гуманітарних наук, культури і мистецтва
Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського
(Кременчук, Полтавська область, Україна) larysabutko@gmail.com

Дар'я ВАСИЛЕНКО,
orcid.org/0000-0001-9052-8287
старший викладач кафедри гуманітарних наук, культури і мистецтва
Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського
(Кременчук, Полтавська область, Україна) dvoloshka05@gmail.com

ПРОБЛЕМИ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ В ПУБЛІЦИСТИЦІ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО

Метою статті є аналіз окремих публіцистичних праць Михайла Грушевського в галузі української культури, присвячених різноманітним проблемам українського суспільства початку ХХ століття.

Добір фактичного матеріалу ґрунтувався на основі загальнонаукових методів аналізу і синтезу, порівняння та узагальнення; методів всебічності, об'єктивності та ретроспективи. У процесі викладу основних положень статті використовувалися системно-структурний і статистично-аналітичний, порівняльний та описовий методи, які були використані саме під час порівняльного аналізу історичної дійсності та культурних процесів, висвітлених Михайлом Грушевським.

У статті висвітлено творчий доробок Михайла Грушевського в галузі культурології крізь призму його публікацій про буття українського народу на початку ХХ століття. Репрезентовано етапи публікаційної активності Михайла Грушевського в галузі культурології: харківський і київський. Аналіз досліджень, присвячених Михайлу Грушевському, свідчить, що у вивченні його публіцистичної спадщини в культурологічному напрямі маємо певні напрацювання, але загалом ця проблема досліджена не досить.

Харківський період розвитку української культури, на думку Михайла Грушевського, був досить слабким, незважаючи на появу в цьому місті першої української літературної школи. Київський етап 40-х років, на переконання вченого, мав великий вплив в історії українців тим, що його представляли такі корифеї нашої культури як Тарас Шевченко, Пантелеймон Куліш, Микола Костомаров. Хронологічні межі публіцистичної активності Михайла Грушевського охоплювали середину 90-х років ХІХ і тривали до першої чверті ХХ століття.

Визначено, що Михайло Грушевський нерозривно пов'язував процес становлення української нації з творенням її культури, якій надавав вирішальне значення. Територіально розвиток української культури протягом ХІХ століття перейшов із Наддніпряниці в Галичину.

Ключові слова: Михайло Грушевський, культура, культурологія, історія, нація, Україна, публіцистика.

Volodymyr MASLAK,
orcid.org/0000-0002-2898-2400
Doctor of Historical Sciences, Associate Professor,
Head of the Department of Humanities, Culture and Arts
Kremenchuk Mykhailo Ostrohradskyi National University
(Kremenchuk, Poltava region, Ukraine) vimaslak2017@gmail.com

Larysa BUTKO,
orcid.org/0000-0002-8817-3381
Candidate of Philology,
Associate Professor at the Department of Humanities, Culture and Arts
Kremenchuk Mykhailo Ostrohradskyi National University
(Kremenchuk, Poltava region, Ukraine) larysabutko@gmail.com

Daria VASYLENKO,

orcid.org/0000-0001-9052-8287

*Teacher at the Department of Humanities, Culture and Arts
Kremenchuk Mykhailo Ostrohradskyi National University
(Kremenchuk, Poltava region, Ukraine) dvoloshka05@gmail.com*

PROBLEMS OF UKRAINIAN CULTURE IN PUBLICISTS OF MYKHAYLO HRUSHEVS'KYI

The purpose of the article is to analyze some journalistic works of Mykhaylo Hrushevs'kyi in the field of the Ukrainian culture, which are devoted to the various problems of Ukrainian society of the early XX century.

The selection of the material was based on common scientific methods of analysis and synthesis, comparison and generalization; methods of comprehensiveness, objectivity, and retrospect were used precisely to examine respondents' level of dual interest in learning. In the process of presenting the main provisions of the article, system-structural and statistical-analytical, comparative and descriptive methods were used, they were used during the comparative analysis of historical reality and cultural processes, which were highlighted by M. Hrushevs'kyi.

The given article highlights the creative achievements of M. Hrushevs'kyi in the field of the cultural studies, through the lens of his publications about the existence of the Ukrainian people in the early twentieth century. Research analysis devoted to Mykhailo Hrushevsky shows, that while learning his publicistic heritage in its culturological direction, own some groundwork, but in general this problem is investigated insufficiently. The stages of M. Hrushevs'kyi's publishing activity in the field of cultural studies are represented: Kharkiv and Kyiv one.

The Kharkiv period of ukrainian culture development, in the opinion of Mykhailo Hrushevsky was rather weak, in spite of appearance in our town first ukrainian literary school. The Kyiv period of forties, according to scientist's conviction had a great influence on Ukrainian history, because it was represented by such great authorities as Taras Shevchenko, Panteleimon Kulish, Mykola Kostomarov. According to chronology the publicistic activity of M. Hrushevsky covered the middle nineties XIX century and continued till first quarter of XX century.

It is determined that M. Hrushevs'kyi inextricably linked the process of becoming the Ukrainian nation with the creation of its culture, and gave it the great importance. The territorial development of the Ukrainian culture during the nineteenth century passed from the Naddniproshchyna region to Halychyna region.

Key words: *Mykhaylo Hrushevs'kyi, culture, cultural studies, history, nation, Ukraine, journalism.*

Постановка проблеми. Михайло Грушевський прославився в багатьох ділянках української культури. Він відомий як автор монументальної «Історії України-Руси», в якій значна увага приділена різноманітним аспектам життя нашого народу від найдавніших часів і до середини XVII століття. В інших науково-популярних працях, зокрема «Ілюстрованій історії України», «Про старі часи на Україні», він подав своє бачення минулого рідного народу до початку XX століття.

Одне зі своїх завдань вченого і громадського діяча Михайло Грушевський вбачав у популяризації історичних знань, а також тих проблем, які стояли перед українським суспільством вкінці XIX – на початку XX століття. Виняткову роль у їх вирішенні відігравала преса, яка на своїх шпальтах могла донести актуальну інформацію до читачів. Тому перед істориком у цьому напрямі стояло два найбільших завдання:

1) створення друкованих органів, через які можна впливати на читацьку аудиторію;

2) публікація на сторінках часописів інформації, яка формувала проукраїнські погляди в її споживачів.

Отже, наприкінці XIX – на початку XX століть одним із напрямів діяльності Михайла Гру-

шевського стала культурологія. Досвід історика в роботі закладів масової комунікації може стати в пригоді і нині, коли проти України ведеться гібридна війна з боку Росії. Важливу роль у ній відіграє культура, адже через фільми, друковану продукцію держава-агресор намагається вплинути на свідомість українців.

Аналіз досліджень. Публіцистичну спадщину історика досліджували чимало науковців. Одним із перших її вивчав на початку XX століття С. Єфремов, який зауважив, що «питання українського життя автор (Михайло Грушевський) завжди ставить із національного штандпункту. Ці прикмети публіцистичних праць Грушевського ставлять його на чільне місце в нашій новітній публіцистиці і в багатьох питаннях роблять із нього духовного привідця сучасного українства».

Дійсно, практично всі його твори в тій чи іншій мірі торкалися України та умов перебування її в обох імперіях (Єфремов, 1995: 412). На початку 2000 років в Україні розпочалося повне видання 50 томів праць історика. Перші чотири його книжки включають публіцистику. До кожної з них написані вступні статті авторів І. Гирича (Гирич, Панькова, 2002), С. Панькової (Гирич, Панькова, 2002), Є. Верстюка (Верстюк, 2007), де подана

оцінка його праць різних періодів. Автори в своїх оглядах торкалися праць із проблем української культури. Вони виокремили їх в окремий культурологічний блок (Гирич, Панькова, 2002: 12).

Мета дослідження – проаналізувати окремі публіцистичні праці Михайла Грушевського в галузі української культури, написані ним на початку ХХ століття, присвячені різноманітним проблемам, з якими стикалося тоді українське суспільство. Вони актуальні і нині, незважаючи на те, що минуло від тих часів більше ста років, а з 1991 року Україна – незалежна держава. Основним джерелом для написання статті слугували перевидані твори вченого, зокрема його 50-томне зібрання, більша частина якого вже побачила світ.

Репрезентовано харківський і київський етапи публікаційної активності Михайла Грушевського в галузі культурології крізь призму публікацій про буття українського народу на початку ХХ століття.

Виклад основного матеріалу. Хронологічні межі публіцистичної активності Михайла Грушевського охоплювали середину 90-х років ХІХ і тривали до першої чверті ХХ століття. Переїзд вченого з Києва до Львова в 1894 році спонукав його до активної роботи, бо Галичина, на відміну від Російської імперії, мала значно більше можливостей для гуманітарного розвитку. Тут вільно діяли культурні товариства, більшою свободою характеризувалася преса, а українську мову тут ніхто не забороняв.

Наприкінці ХІХ століття країну охопили паради різних ювілеїв, які відзначали поляки, чехи та інші народи імперії. Українці теж включилися в цей рух. Особливо багатим став на них 1898 рік, оскільки саме на нього припали низка знаменних дат, зокрема 100-річчя виходу в світ «Енеїди» І. П. Котляревського, 350-річчя від дня народження Б. Хмельницького, 50 річниця скасування панщини в Галичині.

Михайло Грушевський взяв активну участь у відзначенні цих пам'ятних подій. Він виступав на урочистих зібраннях, їм присвятив низку своїх публікацій у пресі. Значення подій минулого він пов'язував із сучасністю. Вартий уваги виступ історика з нагоди 100-річчя з дня виходу «Енеїди» І. Котляревського, опублікований згодом на шпальтах «ЛНВ», де він акцентував увагу на українському слові, яке, на його думку, дало поштовх національному відродженню, що розпочалося наприкінці ХVІІІ століття і вплинуло на наступні етапи української історії. З цього приводу Михайло Грушевський писав: «Історія нашого літературного відродження є разом історією нашого відродження – національного і культурного; на його пере-

конання «слово вирятувало українсько-руський народ від загибелі!» (Гирич, Панькова, 2002: 112). Інтенсивний розвиток української культури, особливо в Галичині, пробудив у історика оптимізм щодо подальших її перспектив.

Огляд історії української культури ХІХ століття подав вчений у статті «На порозі століття. (Присвячено перемиській українсько-руській громаді)». У ній Михайло Грушевський висвітлив власне бачення історичних процесів минулого століття. Він вважав, що початки українського руху окреслилися в Харкові, саме це місто стало центром українського культурного відродження 20-30 років ХІХ століття. Вчений вказував на прогресивну роль місцевої інтелігенції.

Однак далі Михайло Грушевський зауважив, що «й університет, і інститут, і театр були російські; національний, або бодай і локальний елемент, в них нічим виразніше не було задокументовано; культура, культурне життя, яке розвивається в сім українським центрі, розмірно дуже сильно – російське, навіть з дуже слабою місцевою закраскою, але попри нього струмочком слабким і бідним тече той український літературний рух у виді кількох українських книжок і брошур, розділених значними перервами в виді поезій і видань (Гирич, Панькова, 2002: 211).

Отже, в так званий харківський період розвиток української культури був досить слабким, незважаючи на появу в цьому місті першої української літературної школи.

Київський етап 40-х років, на переконання вченого, мав великий вплив в історії українців тим, що його представляли такі корифеї нашої культури як Тарас Шевченко, Павло Куліш, Микола Костомаров. Саме вони сформували політичні доктрини українського руху: ліквідація кріпацтва, всеслов'янська федерація, антиклерикалізм. Короткий період існування Кирило-Мефодіївського товариства не дав змоги розвинути його діяльність на повну силу. Після десяти років вимушеної перерви для них «ідея культурної самостійності українсько-руського народу представлялася дуже неясно», – зазначав Михайло Грушевський.

«Основа», нічим не провокована, голосила, що українці не мають виробляти свою наукову мову, бо для наукової праці повинні використовувати мову російську, і взагалі кирило-методіївські братчики показують значну неясність у поглядах на граничну межу української й російської культури», – вказував історик. Далі він наводив приклад Миколи Костомарова, який залишав українську мову тільки для селянського вжитку. Дещо подібне вбачав історик і у Пантелеймона Куліша

і навіть у Тараса Шевченка, який у щоденнику, веденому російською мовою, висловлював неясні погляди в питанні національної культури (Гирич, Панькова, 2002: 212).

Другий київський період культурного розвитку 70-х років XIX століття Михайло Грушевський охарактеризував як час роздвоєності серед української інтелігенції, коли одна її частина боялася привабливості загальноросійського руху і впадала у націоналізм, а інша горнулася до російської літератури і культури, легковажила національні питання українців. Обидві крайнощі вчений вважав шкідливими.

Подібні погляди стали досить популярними серед більшості малоросів. Характеризуючи так званих «українофілів», Михайло Грушевський констатував, що більшість із них «стоять обома ногами на ґрунті російської культури, часом дуже діяльно їй спомагаючи» (Гирич, Панькова, 2002: 213). До причин слабкості українського руху вчений зараховував не тільки репресії проти його діячів, але й відсутність національного інстинкту й історичної традиції, добровільне зросійщення. На його переконання, вказані чинники призвели до того, що культурний центр перейшов у 80-х роках XIX століття з Києва до Львова, хоча до цього першою Наддніпрянська Україна.

На думку Михайла Грушевського, власне галицький рух активізувався в 60-х роках XIX століття і переріс у націоналізм у 80-х XIX століття. Спочатку його характеризували як романтичне народолобство та козакофільство, а далі він перейшов до практичних справ, зокрема до формування просвіт, а з ними і до налагодження роботи кооперативних організацій. Історик дійшов висновку, що наприкінці століття «Львів стає в остатніх часах всеукраїнським духовним центром, в котрім розвивається національна робота спільними силами всіх частин України-Русі» (Гирич, Панькова, 2002: 210–214).

Аналізуючи розвиток української культури протягом XIX століття, Михайло Грушевський дійшов таких узагальнень: 1) український національно-культурний рух виник на території Російської імперії, характеризувався внутрішньою слабкістю, відсутністю певних цілей і такий його стан залишався до 80-х років; 2) у Галичині він став розвиватися пізніше, значний вплив на нього мала творчість Тараса Шевченка, він вийшов на лідерські позиції наприкінці XIX століття. Історик вказував, що це стало можливим завдяки його орієнтації на практичні справи та сповідування ним ідеології націоналізму. Далі вчений сформулював його найближчі перспективи.

Успіхи культурного розвитку рідного народу, досягнуті ним у Галичині, вчений намагався закріпити в подальшому по всій Україні. Великого значення він надавав активності громадян, які виступали і творцями, і її споживачами. Великого значення історик надавав творінню, якісному культурному продукту в різних його галузях. На прикладі «Історії України-Русі» М. Аркаса він гостро критикував названий твір, виступив проти його поширення серед народних мас.

Досить жорстку реакцію Михайла Грушевського на твір М. Аркаса можна пояснити тим, що на початку XX століття українці з етнічної маси, якими вони були раніше, мали перетворитися в націю. У цьому процесі культура відігравала вирішальну роль у ставленні до неї з боку суспільства. Михайло Грушевський розумів ті виклики, які постали перед українцями.

Він наголошував, що повнота національного життя не приходить сама, її треба здобути. «Щоб стати нацією, мало мати національну фізіономію, етнографічну територію, певну числову демографічну масу. Необхідно хотіти бути нацією, слід у цьому напрямі працювати, рушити всі суспільні засоби і перетворити потенціальну енергію етнографічного існування в динаміку національного розвою. Етнографічна окремішність – це статика, національне життя – продукт волі, динамічної енергії народу. Треба хотіти, треба робити, треба дерзати» [4, с. 82–83].

Подальші погляди на роль культури в житті суспільства висловив історик у статті «З нашого культурного життя» Вона була опублікована в «Літературно-науковому віснику» на початку 1911 року. У ній Михайло Грушевський ще раз торкнувся питання культури в процесі становлення так званих «малих народів», до яких він відносив і українців. Він вказав на прописні істини, що велич народу вимірюється не його кількістю та територією, яку він заселив, а його ставленням до власної культурної спадщини. «Питання нашої культури – се взагалі питання дрібних культур малих націй, їх культурної і духовної самостійності і способів заохочення сеї самостійності» [4, с. 307].

На початку XX століття в Галичині спостерігався значний прогрес у розвитку економічних організацій, тобто кооперативних організацій, сільськогосподарських спілок, страхових товариств. Історик із сумом констатував ігнорування громадянами потреб національної культури. У галузі купівлі книжок і поширення друкованої продукції українці залишалися далеко позаду чехів, словаків, тобто народів набагато чисельно менших від нас. З цього приводу він писав:

«Хочемо самостійності економічної – се тепер стало модним кличем. Але не треба забувати, що не менше, а ще більше важно і не минуто потрібно стати на власні ноги в сфері культурній» [4, с. 308].

Він констатував, що меркантилізм опанував галицьким громадянством, а вся культурна робота пішла на «люксову декорацію». На його переконання, «важно не тільки те, чого варта об'єктивно ця культура, але і те, настільки вона служить міцним плодючим ґрунтом для позитивного народного життя, де самопочуття громадянства має велику вагу» [4, с. 310].

Аналіз наведених цитат свідчить, що Михайло Грушевський закликав українське громадянство на стояти осторонь процесів, які відбувалися в його культурі. Всі вони тісно пов'язані один з одним. Головні завдання, які стояли перед українцями, і як їх бачив історик, – перетворити їх із етнографічної маси в націю. І тут велику роль відігравали культурні цінності, економічна діяльність і політичні обставини.

З цього приводу, виступаючи в 1913 році на полтавським святі з нагоди 75-річчя смерті І. Котляревського, історик зазначав, про «наші більш-менш відокремлені успіхи на полі письменства, мистецтва, науки, популяризації. Нашу пресу, нашу економіку, нашу політичну діяльність мусимо об'єднати в одну живу органічну цілість національного життя. Се завдання нинішнього моменту, се заповіт нам від попередніх поколінь» (Грушевський, 2002: 467).

Через рік ситуація у світі кардинально змінилася – розпочалася Перша світова війна, яка призвела до розпаду двох імперій – Російської та Австро-Угорської. Власне бачення ролі української культури в часи національно-визвольних змагань 1917-1921 років виклав історик у збірнику «На порозі нової України. Гадки і мрії», який він створив на початку 1918 року під впливом захоплення більшовиками Києва. Окрему увагу в ньому автор звернув на розвиток матеріальної культури. Михайло Грушевський зазначав, що «у нас занадто гарна література, музика, мистецтво порівняно з нашим убожеством у громадській і політичній роботі» (Верстюк, 2007: 245).

В умовах творення української державності на перше місце виходили практичні справи. Історик проголошував: «Покоління, яких жде Україна тепер. Це повинні бути люди діла реального, практичного – спеціалісти, адміністратори, фінансисти, економісти, знавці військового і морського діла, техніки різних категорій: технологи, механіки, електротехніки, гірники, гідротехніки,

агрономи. Треба відкинути погляд, що сі спеціальності практично менш цінні, менш благородні, ніж заняття гуманітарні. Треба в сей бік якраз обернути всі здібності, всі таланти нинішніх і найближчих поколінь» (Верстюк, 2007: 245).

Підготувати фахівців вказаних напрямів могли спеціальні школи. Михайло Грушевський вказав на необхідність їх належного фінансування і створення в кожній землі «принаймні однієї вищої спеціальної школи» (Верстюк, 2007: 245). Звертаючи більше уваги в бік практичних наук (матеріальної культури), Михайло Грушевський добре розумів вплив гуманітарних дисциплін «культури духу» в його розумінні науки мистецтва. «Без «високої» чи «чистої» науки ні освіта, ні школа, ні популярна література, ні навіть публіцистика не можуть держатися на відповідній висоті – се той фундамент, той рівень, по котрому рівняється все» (Верстюк, 2007: 246).

На його переконання, Україна повинна мати академію наук, через яку забезпечити можливість людям займатися чистою наукою людям, які мають до неї хист. Поруч із нею мають бути створені національна і народні бібліотеки, архіви, музеї, які «повинні густою сіттю покрити всю територію, стати невідминним атрибутом кожної землі і її центру, а й кожного міста» (Верстюк, 2007: 249).

Розвиток культури в розумінні Михайла Грушевського мав відбуватися паралельно з поліпшенням життя народних мас. «Повинен бути піднятий загальний матеріальний рівень життя, а не тільки духовна його культура. Люди мусять і набрати охоту жити по людськи, і мати до того змогу не тільки в сфері духу, але і в сфері звичайного, буденного – певні вимоги комфорту, порядку, достатності і забезпеченості свого життя» (Верстюк, 2007: 250). Збірник «На порозі нової України» і висловлені в ньому думки трактувалися як політичний заповіт історика, його бачення майбутньої Української держави.

Висновки. Отже, огляд бачення Михайлом Грушевським проблем розвитку української культури дає змогу зробити такі висновки: вчений нерозривно пов'язував процес становлення української нації з творенням її культури, якій він надавав вирішальне значення. Він констатував, що протягом минулого століття в розвитку української культури відбувся значний прогрес, центр громадсько-політичної активності перейшов із Наддніпрянщини в Галичину. На його переконання, Львів може бути лише тимчасовим центром України, а її доля вирішуватиметься в Києві.

В узагальнюючих працях з питань культури історик закликав громадянство активно підтримувати просвітницькі заходи інтелігенції, якій варто творити для народу якісний культурний продукт, а не халтуру. Михайло Грушевський пропагував ідею, що вся українська культура повинна бути національною за змістом і відображати в собі кращі риси культури світової.

В умовах нинішнього сьогодення праці історика надзвичайно актуальні. Україна стала незалежною державою, вона творить власну культуру. У цій непростій ситуації надзвичайно важливі рекомендації Михайла Грушевського. Ми маємо до них прислухатися, сприяти вивченню та дослідженню його творчої спадщини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Єфремов С. Історія українського письменства. Київ : Femina, 1995, 540 с.
2. Гирич І., Панькова С. Публіцистика М. Грушевського на сторінках «Літературно-наукового вісника». Грушевський М. С. Твори у 50 т. Т. 1 / гол. ред. П. Сохань. Львів, 2002. С. 12, 112, 210–216.
3. Верстюк В. Доба Центральної ради в публіцистичній спадщині Михайла Грушевського. Грушевський М. С. Твори у 50 т. Т. 4. Кн. 1 / гол. ред. П. Сохань. Львів, 2007. С. 245–250.
4. Грушевський М. С. Ще про культуру і критику. Грушевський М. С. Твори у 50 т. Т. 1 / гол. ред. П. Сохань. Львів, 2002. С. 82–83, 307–310.

REFERENCES

1. Jefremov S. (1995). Istorija ukrajinsjkogho pysjmenstva [History of Ukrainian writing]. Kyiv : Femina, 540 p. [in Ukrainian].
2. Ghyrych I., Panjkova S. (2002). Publicystyka M. Ghrushevsjkogho na storinkakh “Literaturno-naukovogho visnyka” [M. Hrushevsky’s journalism on the pages of the “Literary and Scientific Bulletin”]. In P. Sokhanj (Ed.), Ghrushevsjkyj M. S. Tvory (Vol. 1, P. 12, 112, 210–216). Lviv [in Ukrainian].
3. Verstjuk V. (2007). Doba Centraljnoji rady v publicystychnij spadshhyni Mykhajla Ghrushevskogho [The period of the Tsentralna Rada in the journalistic heritage of Mikhail Hrushevsky]. In P. Sokhanj (Ed.), Hrushevsjkyj M. S. Tvory (Vol. 4, B. 1, P. 245–250). Lviv [in Ukrainian].
4. Hrushevsjkyj M. S. (2002). Shhe pro kuljтуру i krytyku [More about culture and criticism]. In P. Sokhanj (Ed.), Hrushevsjkyj M. S. Tvory (Vol. 1, P. 12, 82–83, 267, 307–310). Lviv [in Ukrainian].